

IMPRIMĂRI RELIGIOASE LA FRONTIERE INSTABILE: GEORGE BUITUL ȘI ORAȘELE DIN SUDUL TRANSILVANIEI (SECOLUL XVII)*

Livia Magina**

Cuvinte cheie: frontieră, religie, Transilvania, secolul al XVII-lea

Keywords: frontier, religion, Transylvania, 17th century

Operieri, operieri, che la vigna e nostra...

Părintele provincial J. Campano, 1586

George Buitul a fost una din personalitățile religioase cele mai reprezentative pentru Caransebeșul epocii moderne timpurii. Unul din primii iezuiți români, Buitul avea să se remarce în scurta sa ședere din orașul natal. Activitatea sa trebuie plasată în contextul mai larg al Contrareforme și respectiv a Reformei catolice în spațiul central și est european. Politica Sfântului Scaun urmărea refacerea structurilor catolice și recuperarea teritoriilor și populațiilor pierdute în urma saltului Reformei protestante din secolul al XVI-lea. Unul din instrumentele cele mai eficace în implementarea acestei politici a fost ordinul iezuit, constituit la inițiativa lui Ignățiu de Loyola.

În Transilvania, părinții iezuiți au venit din misiunea poloneză la chemarea principelui Ștefan Bathory, în anul 1579. Afiliați provinciei Austria, ei au fost în subordinea colegiului de la Tirnavia care gestiona întregul spațiu estic al fostului Regat maghiar. Societatea și-a deschis într-o perioadă relativ scurtă, rezidențe și colegii la Cluj, Alba și Oradea de unde vor iradia misiunile spre restul spațiului transilvănean. Cel mai mare și cel mai important colegiu a fost cel de la Cluj-Mănăștur.¹ De aici au fost inițiate acele *excursiones*, misiuni

* Prezentul studiu a beneficiat de suportul financiar oferit de proiectul MINERVA-Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală; cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect co-finanțat de Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

** Muzeul Banatului Montan Reșița, Bd. Republicii, nr. 10, e-mail: liviamagina@yahoo.com

¹ Pentru perioada de început și dezvoltarea colegiului clujean vezi Vasile Rus, *Operarii în Vinea Domini. Misionarii iezuiți în Transilvania, Banat și Partium (1579–1715)*, vol. I: Tablouri

evaluative în afara rezidențelor, în special în zona ocupată de turci dar și în cea secuiască sau în cea aflată la contactul cu autoritatea otomană. Din punct de vedere juridic și ecleziastic Caransebeșul era parte integrantă a Principatului transilvănean, în consecință primii misionari iezuiți au venit din acest areal. În epocă, orașul de pe valea Sebeșului, alături de Lugoj, era cel mai important oraș bănățean rămas în afara ocupației otomane. Cele două localități urbane erau văzute de misionari ca fiind un mediu românesc. Potrivit iezuitului Campani erau situate în „Valachia”, spre diferență de Oradea, de exemplu, care era văzută ca fiind așezată în Ungaria.²

În secolele XVI–XVII Caransebeșul a fost un important centru comercial, reședință a unei nobilimi majoritar românească. Din punct de vedere confesional a trecut prin aceleași frământări specifice întregului spațiu transilvănean. Pătrunderea ideilor reformate a dislocat o parte din populația catolică, rezultatul fiind apariția unei comunități româno-calvine reprezentative la nivelul principatului. Dieta de la Turda, din 1564, aproba ca biserica orașului să fie folosită alternativ de către reformați și catolici³, pentru ca 20 de ani mai târziu, cei dintâi să o obțină în folos propriu, catolicii rămânând fără lăcaș de cult. Existența unei comunități catolice bine reprezentată numeric la Caransebeș, dar amenințată de presiunea reformată, a atras atenția reprezentanților Sf. Scaun. Încă din 1581 Ștefan Szanto, celebru iezuit maghiar, propunea generalului Societății să se înființeze un „colegiu” la Caransebeș pentru tinerii din zonă. Motivația unei asemenea propuneri era faptul că se păstrase în întregime credința catolică, iar pe de altă parte era situarea strategică a orașului, la interferența a trei teritorii: Ungaria, Bulgaria și zonele serbo-croate. Colegiul ar fi putut astfel să atragă tineri vorbitori de limbă maghiară și slavă.⁴

La rândul ei, comunitatea catolică caransebeșeană a profitat de prezența iezuiților în Principat și în repetate rânduri a solicitat la Cluj și la Alba un preot catolic. Cererea a doi nobili din Caransebeș și Lugoj, din februarie 1584, explică situația dificilă a comunităților catolice din Banatul montan. În 60 de sate din proximitatea urbană, catolicii refuzau să își dea copiii să fie botezați de către eretici.⁵ Cererilor nobiliare li se adaugă cele ale orașenilor catolici

istorice și spirituale, (Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2007); V. Rus, *Pro Scientiarum Academia. Calvaria și școlile iezuite din Cluj (sec. XVI–XVIII)* (Cluj-Napoca: Ed. Ecco, 2005).

² Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeau, ed., *Călători străini despre Țările Române*, vol. III (București: Editura Științifică și Pedagogică, 1971, în continuare *Călători*), 105.

³ Sándor Szilágy, ed., *Monumenta Comititalia Regni Transilvaniae*, vol. II (Budapest, 1876, în continuare *MCRT*), 224.

⁴ Veress Endre, ed., *Fontes Rerum Transsilvanicarum*, vol. I (Budapest, 1915, în continuare *FRT*), 184.

⁵ *FRT*, II, 29–30; 36; *Călători*, III, 78.

prin intermediul „deputațiilor publice” care vin la sediul iezuiților din Cluj.⁶ Solicitățile delegațiilor bănățene se refereau la necesitatea prezenței unui preot catolic în mijlocul lor, pentru a putea face față astfel presiunilor reformate. Finalitatea acestor cereri însă nu s-a materializat pozitiv pentru petenții bănățeni. Abia doi ani mai târziu, din cauza lipsei de oameni, Colegiul de la Cluj a trimis un misionar în Caransebeș, în persoana părintelui Valentin Lado.⁷ La fel ca și în teritoriul aflat sub ocupație turcească, și pentru a se deplasa între hotarele Principatului, misionarii catolici aveau nevoie de un permis special din partea principelui, acesta fiind un al doilea motiv datorită căruia nu s-au făcut deplasări în această parte a Principatului. Misionarul iezuit a rezidat efectiv în oraș în lunile mai și iunie a anului respectiv, fiind rechemat apoi la Cluj de către superiorul Ioan Leleszi.⁸

Deși Valentin Lado nu a petrecut prea mult timp în Banat, au rămas de la el primele informații palpabile asupra situației întâlnite, precum și dovezi ale muncii de misionariat. De menționat că Reforma nu reușise încă să se infiltreze prea puternic în comunitățile de aici, dovadă mărturia lui Lado care spune că doar opt nobili sunt eretici în oraș.⁹ Lado a reușit să o readucă la catolicism chiar pe soția banului George Palatics, prin predicile sale în limba română, precum și să ia în primire de la localnici biserica cu toate odoarele acesteia.¹⁰ Era pentru prima dată când un iezuit reușise pentru zona Banatului montan să își atingă scopurile misionare: să susțină slujba și să predice în limba română, să administreze sacramentele, să îi fie încredințată biserica. Faptul că el își îndreaptă atenția spre curtea banului nu înseamnă în mod obligatoriu că dorea convertirea elitelor ci doar obținerea sprijinului și a protecției acestora. Lado atrăgea atenția că teritoriul montan, populat majoritar de români, are nevoie de preoți care să vorbească limba română. De acest fapt se va ține cont și câteva decenii mai târziu când va fi numit misionar în aceste zone George Buitul.

⁶ Ibid., 105.

⁷ Lado, Valentinus, P. – n. 1551 in Sicilia – i. 79 Claudiopoli – p. 96 VIII 4 Albae Csp – m. 1615 VIII 29 Homonnae. 1584–87 Claudiopoli in miss. – 90–95 missionarius in Transylvania – 96-00 Albae conc., conf. – 01-06 Varadini sup., conc. – 07 miss. In Hungaria – 09–13 miss. In Transylvania – 14 miss in Hungaria – 15 Homonnae valetud . Ladislaus Lukács, *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae*, vol. II (Romae: Institutum Historicum, 1982, în continuare *Catalogi*), 713.

În 1584, înainte de a fi trimis în misiune în zona Caransebeșului, Valentin Lado, Transylvanus, avea 32 de ani, cu sănătate bună, fusese admis în Societate în 1579. Studiase doi ani și era plin de grație în predică. Atunci, în 1584, apărea ca fiind în misiune în zona secuiască. *FRT*, II, 26

⁸ Ibid., 120–121; cf. Antal Molnár, “Jesuita misszió Karánsebesen (1625–1642),” *Történelmi Szemle*, no. 1–2 (1999): 130.

⁹ Ibid., 120.

¹⁰ Ibid.

De ce nu se va mai reveni asupra propunerilor din 1581 cu referire la înființarea unui colegiu la Caransebeș și de a continua munca lui Lado? Răspunsurile trebuie căutate în special în situația confesională și politică a momentului. În Principatul transilvănean facțiunea reformată devenise ostilă Companiei lui Iisus văzută în postura de spion al Imperiului Habsburgic, dar mai ales datorită succesului înregistrat de ordin în teritoriu. Cu toate strădaniile principelui Sigismund Báthory, Dieta de la Turda din 1588 va dispune interzicerea și alungarea Societății din teritoriul Transilvaniei. În aceste condiții, înființarea unui colegiu sau a unei misiuni la Caransebeș, sau oriunde altundeva, devenise imposibil de îndeplinit. Teoretic, legislația nu va fi modificată oficial până în secolul al XVIII-lea, cu toate că iezuiților li se va permite să activeze în provincie cu dispense speciale din partea principilor¹¹ așa cum se va întâmpla și în cazul lui Buitul și al lui Mako 40 de ani mai târziu.

Practic, primele misiuni n-au avut un impact deosebit asupra populației, dar au arătat că impactul Reformei nu fusese așa evident în anumite zone ale Principatului, în special cele marginale geografic, unde majoritatea locuitorilor rămăseseră catolici. Perspectivele deschise au fost enorme însă pentru Societate: au arătat calea de urmat pentru viitoarele misiuni.

Un proiect singular viza revenirea Societății în Banat, în zona Lipovei, datorită noii situații create în urma războiului de 15 ani. În 1595 orașul era recucerit din mâinile turcilor de către armatele transilvănene. Fiind un oraș cu un alt statut decât cele din Principat, Societatea putea spera să se impună aici. Rectorul Iacob Wujek îi propunea prepozitului general Aquaviva în decembrie 1595, întemeierea unui colegiu „din cele bune” la Lipova, acolo unde altădată fusese capitlul de Arad.¹² Câteva luni mai târziu aceeași propunere venea dinspre Cinzio Aldobrandini, secretar de stat la Vatican și nepotul lui Clement VIII, care îi spunea nunțiuului apostolic de Ardeal, Visconti, în februarie 1596, că se gândește serios la întemeierea unui colegiu la Lipova în paralel cu înființarea unui episcopat care să asigure împreună buna funcționare a bisericii catolice în zonă.¹³ Deși inițiată din două direcții, propunerea nu se va materializa nici de această dată tot din cauza frământărilor politice prin care trece Transilvania la sfârșitul secolului al XVI-lea. Conflictele cu turcii, intervenția lui Mihai Viteazul dar mai ales evoluția Principatului într-un stat calvin după mișcarea condusă de Bocskai, vor înlătura definitiv o astfel de posibilitate.

Misiunea efectuată la sfârșitul secolului al XVI-lea a fost una cu caracter evaluativ, de scurtă durată, fără rezultate spectaculoase, nici unul dintre

¹¹ Rus, *Pro Scientiarum*, 9–10.

¹² Ladislaus Lukács, ed., *Monumenta Antiquae Hungariae*, vol. IV (Romae: Institutum historicum, 1987), 182.

¹³ *Monumenta Vaticana in Hungaria*, seria 4, tom 3, 177.

misionari nu reușea să atingă obiectivele Societății decât în foarte mică măsură. Abia secolul următor, prin intermediul unor împrejurări favorabile, va aduce rezultate concrete, mai mult decât sperate, prin fondarea unor misiuni cu adevărat stabile în zona bănățeană.

Misiunea din Caransebeș¹⁴

Secolul al XVII-lea a însemnat pentru Principatul Transilvaniei unul al marii afirmări politice pe plan european. Absolutismul princiar era strâns legat de problema unei centralizări eficiente și de promovarea confesiunii calvine ca religie de stat. Banatul de Lugoj-Caransebeș se încadrează în același tipar. Pe plan politic banii regiunii vor fi numiți dintre oamenii cei mai fideli ai principilor iar în plan religios, aproape fără excepție, au fost reformați.¹⁵ Lumea Banatului montan continuă să graviteze în jurul celor două mari centre urbane: Lugoj și Caransebeș. Deși încadrat administrativ Principatului, acest teritoriu se bucura de o situație specială din două motive: datorită apropierii de granița otomană dar și din cauza faptului că avea o populație majoritar românească, incluzând aici și nobilimea locală. Fiind un spațiu de frontieră, pe tot parcursul secolului al XVII-lea Banatul de Caransebeș-Lugoj și-a menținut acest statut aparte. Principii Transilvaniei foloseau în actele oficiale mai vechea denumire administrativă, aceea de district. În mai multe cazuri se vorbește chiar de banul districtelor Lugoj și Caransebeș, semn al menținerii parțiale a mai vechii autonomii medievale.¹⁶ Cu toate acestea banul (*banus districtus*) reprezenta autoritatea princiară în teritoriu asigurând astfel impunerea unei politici conforme cu politica cea promovată la nivelul central al principatului.

Așa cum aminteam anterior, în secolul al XVII-lea Transilvania a evoluat spre formula unui stat în care calvinismul devenise denomenația religioasă preeminentă. Din punct de vedere religios, situația regiunii bănățene era diferită față de restul Principatului. Rămasă izolată de marea masă a nobilimii transilvănene, elita locală a persistat în credința catolică. Presiunile venite dinspre calvinism au fost însă suficient de puternice. În acest secol comunitățile româno-calvine din cele două centre urbane devin cele mai importante de acest fel din întreaga Transilvanie. Reformații din Caransebeș susțineau o școală în care se preda în limba română, iar cu ajutorul diferiților bani vor reuși să publice literatura

¹⁴ Analizată în detaliu în studiul lui Molnár, "Jesuita misszió."

¹⁵ Pentru banii de Lugoj-Caransebeș a se vedea Frigyes Pesty, *A Szörény bánóság és Szörény vármegye története*, vol. I. (Budapest, 1878), 293–310. Excepția unică este în cazul banului Paul Keresztesi care era de confesiune sabbatară, restul fiind calvini.

¹⁶ *Banus districtum Lugos et Caransebes*. Costin Feneșan, *Documente medievale bănățene* (Timișoara: Facla, 1982).

specifică în limba română.¹⁷ Cei care adoptaseră Reforma nu proveneau însă din marile familii nobiliare ale zonei ci reprezentau mai degrabă mica nobilime și orașenimea. Deși erau cele mai puternice comunități calvine românești, sub raport numeric erau inferioare catolicilor din cele două orașe. Existența acestei comunități romano-catolice, în special în Caransebeș, nu putea fi trecută cu vederea de către autoritatea princiară. Cazul era atipic pentru că în restul Principatului aproape întreaga nobilime aparținea uneia sau alteia dintre confesiunile protestante.

Una din marile probleme pentru catolicii din Caransebeș era aceea că nu dispuneau de un preot local, fiind nevoiți să apeleze la diverse subterfugii pentru accesul la serviciile divine. După ce părintele Valentin Lado îi vizitase la sfârșitul secolului al XVI-lea, rămăseseră din nou fără îndrumător spiritual. Între 1600 și 1604 în zonă activase ca misionar franciscanul Ștefan Szentandrassy, viitor episcop catolic de Transilvania. În momentul insurecției lui Bocskai va fi însă nevoit să se refugieze din zonă, fiindu-i periclitată viața.¹⁸ După plecarea lui Szentandrassy, timp de 20 de ani, Caransebeșul a fost lipsit de preoți catolici. Locuitorii orașului au mai fost vizitați de părintele Marino de Bonis în vara anului 1619, timp de 8 zile. În raportul trimis Romei acesta specifica faptul că locuitorii își doresc un preot catolic.¹⁹ În fața dorinței exprese a locuitorilor catolici din oraș de a avea un sacerdot, principele s-a văzut nevoit să emită un document în 8 iunie 1624, prin care le recunoaște acestora dreptul de a-și exercita în mod privat religia catolică (în sensul că serviciul divin trebuia oficiat într-o casă particulară) și de a avea un preot. Condiția principelui însă era ca, alături de preotul propriu, comunitatea catolică să contribuie și la întreținerea predicatorului calvin.²⁰ Prin acest act se recunoștea de fapt situația specială existentă în zonă.

Profitând de faptul că dețin dispensa principelui, catolicii din Caransebeș se adresează printr-o scrisoare în limba maghiară părintelui George Buitul, aflat la Roma, solicitându-i venirea în comunitatea lor. Buitul traduce scrisoarea în limba latină cerând părintelui general permisiunea de a deschide o misiune în zonă.²¹ Buitul s-a deplasat în Transilvania cu gândul de a începe o misiune în

¹⁷ Opere reprezentative sunt: *Palia de la Orăștie și Catehismul* din 1648. Pentru atmosfera epocii vezi Doru Radosav, *Cultură și umanism în Banat. Secolul XVII* (Timișoara: Ed. de Vest, 2003).

¹⁸ Árpád Bitay, "George Buitul. Cel dintâi român care și-a făcut studiile la Roma," *Dacoromania* (1922): 789–791.

¹⁹ Balázs Mihály, Fricsey Ádám, Lukács László, Monok István, ed., *Erdélyi és hódoltságú jezsuita missziók*, vol. I/2 (Szeged, 1990, în continuare *EHJM*), 368 cf. și Molnár, "Jesuita misszió," 131.

²⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (în continuare MNL OL), F2, Protocolla, vol. VII, f.2: „...ortodoxa religion lewo predikatoroknak fizetetet...”, editat în Adrian Magina, *De la excludere la coabitare. Biserici tradiționale, Reformă și Islam în Banat (1500–1700)* (Cluj Napoca: Academia Română, Centru de Studii Transilvane, 2011), 163–164.

²¹ *EHJM*, I/2, 400.

rândul concitadinilor, însă prezența iezuită în Principat era interzisă. În aceste condiții a fost necesară persuadarea principelui pentru a-și da acordul. Iezuiții au beneficiat în acest demers de ajutorul a doi seniori catolici: fostul cumnat al principelui, Károly Mihály, și Sigismund Kornis.²² Modalitatea la care au recurs cei doi nobili a fost o petrecere cu băutură și lăutari la care a fost invitat și principele care, după lungi stăruințe, s-a înduplecat să dea actul prin care recunoaștea ca *persoane ecleziastice* în Caransebeș doi părinți iezuiți: George Buitul și Ștefan Mako.²³

George Buitul²⁴, figura centrală a misiunii caransebeșene în secolul al XVII-lea, s-a născut probabil în anul 1591 într-o familie din oraș. Și-a început studiile la o școală reformată. Sub influența părintelui Szentandrassy a trecut la catolicism în jurul anului 1602. Tot prin intermediul acestuia a ajuns în 1606 la Roma. În 1607 era primit la Collegium Germanicum Hungaricum, unde a studiat filosofia. A fost însă extmatriculat din cauza unei greșeli de comportament, fiind nevoit să plece la Viena unde își termină studiile. Între anii 1617–1618 a activat la colegiul din Alba-Iulia pe lângă Ștefan Szini. La intervenția lui Szini, Szentandrassy și Pazmány Péter, Buitul a fost reprimat la *Germanicum* în 1619. Trei ani mai târziu era hirotonisit preot.²⁵ În mai 1623 intra în casa de probație de la Roma a ordinului iezuit. Potrivit regulamentului și-a efectuat noviciatul timp de doi ani. Astfel în 1625 era gata să pornească spre Transilvania. La sfârșitul lunii mai se afla deja la Viena unde i s-a alăturat un alt părinte, Ștefan Mako.²⁶ Cei doi misionari pornesc spre Transilvania la mijlocul lunii iunie, ajungând la Carei în august, la curtea contelui Károlyi Mihály.²⁷ La începutul lunii octombrie cei doi misionari porneau în sfârșit spre Caransebeș, având asupra lor documentul prin care erau numiți „personis ecclesiasticis” în

²² Slovenská národná knižnica, Martin, Slovacia, mss. Ba C 86a, *Acta Jesuitarum in Hungaria ab anno 1599 usque 1647*, pars I, 78–79; informațiile din jurnalul iezuit prezentate la Franciscus Kazy, *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu* (Tyrnaviae, 1737), 40–41.

²³ Actul original în MNL OL, F 234 Erdély Fiscalis Levéltár, XXII szekrény, fasc. 13 Q, 1, ediție Magina, *De la excludere*, 164–165; De asemenea, modul în care au procedat cei doi nobili în jurnalul din Matica Slovenska, *Acta Jesuitarum*, 78–80; cf. și Molnár, “Jezsuita misszó,” 135–136.

²⁴ Buitul, Georgius, P., Valachus – n. 1591 in Caransebes – i. 1623, 26 V, Romae – m. 1635 10 IX in Caransebes – 1627–1635 – Caransebes, conc., sup., conf. *Catalogi*, II, 555. Pentru toate aspectele legate de originea și viața sa, inclusiv ca misionar în Caransebeș a se vedea A. Magina, “In Karansebes patris Societatis Iesu evangelizant. Misionarii,” în V. Leu, C. Albert, D. Țeicu, ed., *Studii bănățene* (Timișoara: Mirton, 2007), 153–183.

²⁵ Molnár, “Jezsuita misszó,” 132–133.

²⁶ Mako, Stephanus, P., Hungarus – n – 1594 in Datos – i 1616 29 IX Brunae – m. 1634 7V in Transylvania – 1617–18 Brunae nov. – 19 Olomucii stud. Phil. – 1620–24 Graecii stud. Phil., theol. – 1625 Viennae stud. Theol., prof.l. hebr. – 1627–34 Caransebes conc., praef. schol. *Catalogi*, II, 666.

²⁷ Molnár, “Jezsuita misszó,” 133.

orașul bănățean. Era deci interzisă hărțuirea lor atât de-a lungul drumului, de la Carei la Caransebeș, cât și în acest oraș, unde, după o călătorie obositoare, ajungeau la 19 octombrie 1625. Descrierea celor petrecute după sosirea lor în Caransebeș explică, într-un fel, situația din oraș: o mulțime de catolici îi aștepta acolo: *Nam in pagis et oppidis in hoc territorio multi catholici sunt qui avide me expectant.* În a treia zi de la venire însă, și-au făcut apariția și adversarii protestanți *tertio die post nostrum adventum adversae partis superatventes supervenit.* Apoi lucrurile iau un făgaș oarecum normal și mai multe familii revin la catolicism: *Nam sex integre familiae ad Sancte Matris Ecclesiae redierunt.* După trei luni de activitate, în acest prim raport către părintele general Muzio Vitelleschi, din 12 februarie 1626²⁸, Buitul anunța că botezase 17 copii și încheiasse 6 căsătorii, *-baptisarum iam septemdecim infantes; in matrimoniam coniugio sex vix credi potest-* iar la predica din ziua de Crăciun a anului 1625 participaseră la comuniune mulți credincioși, între care unii nu mai fuseseră de 22 de ani: *In festis Natalitiis plusquam octuaginta sunt confessi et sacra communione refecti inter quos sex nunquam hec sacramenta suscepere; plures item qui a 22 annis iis caruerat.* Faptul că Buitul vorbea limba română, necesară pentru munca în această regiune, îi ușurase acestuia semnificativ munca: *iam enim sat commode linguam vallachicam recuperavi in qua addisceada iam parva temporis ac laboris consumpti.* Această necesitate a comunicării în vernacular a fost observată în mai multe rânduri și de către alți misionari.

Activitatea ulterioară a părinților iezuiți se va centra în special pe problema educației. Și în acest prim raport George Buitul relatea generalului necesitatea unei școli la care se aștepta să vină elevi atât din zonele aflate sub ocupație otomană cât și din zona bulgară, cu toate că încă nu aveau un magistrul al școlii: *magistrum non habeamus in scholis; ego doceo pueros et plures sunt nostri scholastici quem adversa partis...qui ex Turcia et Bulgaria huc advertat cum mercibus et digevit multos inde adolescentis verturos ad scholis. Hoc sibi domini R.P.V. certo persuadent...* Menționarea în finalul raportului vizitei în zona Lugojului, dovedește hotărârea lui Buitul de a extinde efortul misionar la nivelul întregului Banat ajuns între granițele Principatului Transilvaniei. Misiunea nu s-a limitat doar la centrele urbane, iezuitul predicând și în zona rurală limitrofă Caransebeșului și Lugojului.

Cel de-al doilea raport, un an mai târziu, datat 22 februarie 1627, conține și mai multe referiri la roadele activității misionare. Astfel, anul 1626 adusese la catolicism peste 50 de persoane, 67 de botezuri și 20 de căsătorii.²⁹ De asemenea numărul confesiunilor și al celor care au făcut comuniunea este

²⁸ Arhivum Romanum Societatis Iesu (în continuare ARSI), Roma, fond *Austria*, vol. 20, 397–398.

²⁹ ARSI, *Austria*, 20, 213; cf. și Lucian Periș, “Documente din arhiva Curiei generale a ordinului

din ce în ce mai mare. De Paște în 1626 mai mult de 200 de persoane s-au mărturisit și au fost „întărite în sfânta comuniune” iar dintre acestea mai mult de 40 de persoane adulte se confesau pentru prima dată. În același an Buitul a exorcizat trei persoane care au trecut la catolicism. În ceea ce privește școala, la începutul anului 1627 numărul elevilor era deja de 32, între care mulți nobili. Își manifestaseră de asemenea dorința de a frecventa cursurile și alții din zona Bulgariei și Transilvaniei.³⁰ La sfârșitul anului numărul celor înscriși la școala iezuită era deja de 45.³¹ Angajarea unui magistru în 1629 a ușurat munca celor doi misionari și rezultatele școlii au devenit vizibile.³² Faptul care îl deranja pe superiorul misiunii din Caransebeș la această dată, este că părintele Mako nu putea predica în valahă, astfel că el era nevoit să se ocupe atât de școală cât și de misiune. Spre sfârșitul anului 1627 celor doi misionari le era confirmat în sfârșit faptul că erau sub jurisdicția provinciei Austria³³, deoarece inițial se știuse că aparțin de misiunea timișoreană.³⁴

Obstacolul cel mai important în calea succesului misionarilor (pe lângă faptul că Mako nu cunoștea limba română sau că credincioșii nu utilizau noului calendar, lucru care fusese hotărât în dieta din 1590) a fost reprezentat de lipsa unei biserici catolice.³⁵ În primii câțiva ani Buitul a folosit propria sa casă, atât pentru serviciul divin cât și ca locuință.³⁶ Ca să poată construi un lăcaș de cult adecvat a apelat la nobilii din urbe. Astfel, încă din 1626, nobilul Emeric Bercsényi se oferea să le doneze teren și bani în vederea ridicării unei biserici. De asemenea o donație însemnată, constând în propriul conac, a făcut-o familia Kamuthi, din care făcea parte și soția lui Francisc Bethlen.³⁷ Deceniile 4 și 5 ale

iezuit,” în A. Dumitran, N. Dănilă, G. Botond, ed., *Spiritualitate transilvană și istorie europeană* (Alba Iulia, 1999), 191–193.

³⁰ ARSI, Austria, 20, 213v.

³¹ Ibid., 397.

³² *Litterae Annuae 1629–1630* păstrat la Österreichische Nationalbibliothek, Viena (în continuare ÖNB), codex 13564, ediție la Magina, *De la excludere*, 165–169.

³³ Scrisoarea părintelui Buitul din 19 noiembrie 1627 către părintele general Muzio Vitelleschi în Periș, “Documente,” 192.

³⁴ În februarie 1627, Buitul se consultase deja de mai multe ori cu superiorul misiunii din Timișoara, Iacob Tugollino, și înțelese că acesta este și superiorul misiunii din Caransebeș. ARSI, Austria, 3/II, 817.

³⁵ ARSI, Austria, 20, 212.

³⁶ Ibid., 397; Molnár, “Jezsuita misszó,” 139–140.

³⁷ ARSI, Austria, 20, 220; MNL OL, F 234 XXII szekrény, fasc. 13 Q, f. 4–5, document original în limba latină, eliberat de cancelaria de la Cluj- Mănăstur, în prima duminică de după sărbătoarea Fecioarei Maria. Se atesta prin intermediul acestuia că Francisc Bethlen dona pentru stabilimentul iezuit suma de 500 de florini; întreaga epopee prin care trece părintele Buitul pentru a cumpăra terenuri și materialele necesare pentru construcția bisericii la Molnár, “Jezsuita misszó,” 140–141.

secolului al XVII-lea nu vor fi însă la fel de favorabile iar proiectul de a construi o biserică în Caransebeș nu s-a materializat.

Anul 1630 a readus în prim plan răbufnirile protestanților. Calomniile acestora îndreptate împotriva catolicilor au mers până la a-i denigra pe iezuiți în Dietă.³⁸ Au uzat și de martori falși pe care i-au prezentat principelui. Astfel sunt chemați reprezentanți ai Societății pentru a compărea într-un proces.³⁹ Catolicii au beneficiat de ajutorul nobilului Emeric Bercseny și al soției acestuia, Barbara Lugasi⁴⁰, prezentând faptul că în Caransebeș nu este suficient un singur sacerdot catolic având în vedere numărul mare al enoriașilor de această confesiune. În ciuda faptului că iezuiții s-au apărut, dieta din 1630 limita misiunile iezuite la trei: Mănăstur, Alba Iulia și Caransebeș⁴¹, deci cele care existau deja precum și faptul că un nou misionar catolic putea reveni în zonă doar dacă unul dintre cei care erau aici deceda. Cu toate acestea în 1631 misiunea din Caransebeș apare în cataloagele Societății pentru prima dată ca fiind de sine stătătoare și aparținând de reședința de la Homonna.⁴² La începutul anului 1635 și apoi în 1636 stabilimentul din Caransebeș este înscris în cataloagele Societății ca îndeplinind condițiile pentru a putea fi reședință: avea deja trei misionari (Buitul, Gorian, Csomafay), imobil propriu și o școală.⁴³

Moartea lui Mako în 1634 și apoi a lui Buitul în 10 septembrie 1635, va priva misiunea bănățeană de personajele cheie ale activității din urbea Caransebeșului.⁴⁴ Inspirat de munca misionară, Buitul tradusese „Catehismul” (maior și minor) lui Petru Canisius în limba română, publicat abia în 1636. Pentru a suplini pierderile prin care misiunea trecuse, erau trimiși la Caransebeș Paul Csomafay⁴⁵, de origine transilvăneană, venit de la reședința din Homonna și Gaspar Gorian, croat, din reședința belgrădeană. De asemenea va fi numit ca

³⁸ Matica Slovenska, *Acta Jesuitarum*, 14- 115.

³⁹ Magina, *De la excludere*, 168: Fuit annus 1630 missioni nostrae compromis periculosus... adversus homines Societatis hoc anno in convitiis regnitempestos, contra nos potissimum videbatis excitata; MNL OL, E 152, *Acta Jesuitica*, fasc. 10, Coll. Casoviense, nr. 41, f. 430-431: Dacă în timpul lui Bethlen iezuiții din Caransebeș s-au bucurat de pace și au putut ridica o școală, sub Rakoczy calvinii au început să conspire contra catolicilor.

⁴⁰ Magina, *De la excludere*, 169.

⁴¹ ARSI, Austria, 20, 351; cf. și L. Periș, *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova și Țara Românească*, ed. Ovidiu Ghitta (Blaj, 2005), 185.

⁴² *Catalogi*, II, 371.

⁴³ *Ibid.*, 427. Colleg. Tyrnaviense. Residentia Caransebensensis; *Ibid.*, 446.

⁴⁴ Elogiul la moartea părintelui George Buitul publicat de Magina, *De la excludere*, 171-172.

⁴⁵ Csomafai, Paulus, C., Hungarus - n. 1590 in Csomafaja, - i. 1617 2XI Brunae - p. 1627 1XI, Tyrnaviae - m. 1645 19VIII, Jaurini; 1618 Brunae nov. -19 Homonnae disp., cell - 21 in Polonia - 22 Viennae soc. Ex - 23 Scepusii ap. Archiepiscopus - 24-30 Tyrnaviae ap. Archiep., sacr., empt., disp., cell - 31-34 Homonnae oecon., sacr., disp., cell., proc - 35 - 42 Caransebes oecon., baptizat., catech., vis. Infirm. - 43-45 Miss. Koppány. *Catalogi*, II, 566.

misionar și fratele lui Buitul, Ioan Sebessi.⁴⁶ Dacă Sebessi și Csomafay cunoșteau și limba română, părintele Gorian vorbea doar maghiară și croată. Până la sfârșitul deceniului 5 iezuiții din Caransebeș își vor continua munca misionară. Datele pe care le deținem pentru acest interval sunt foarte puține. Ioan Sebessi, superiorul misiunii, moare în 1640. Paul Csomafay se va întoarce la Mănăștur în 1642 împreună cu părintele Gaspar. Ultimul misionar iezuit în Caransebeș este George Gyergyay⁴⁷, ajuns aici în 1641. Un an mai târziu, iezuiții își încheiau misiunea în oraș. În 1643 Marco Bandini, viitor episcop de Marcianopolis, consemnează Sfintei Congregații pentru Propagarea Credinței, că este nevoit să meargă la Caransebeș pentru a prelua reședința iezuită ca să nu o piardă.⁴⁸ În 1645 Ivan Dezmanić, franciscan croat, venit la Caransebeș după plecarea lui Bandini și în grija căruia rămăsese stabilimentul iezuit, se plânge că școala din oraș are probleme deoarece copiii catolicilor merg la școala ereticilor și că nu mai este ca în perioada în care iezuiții conduceau instituția, când ereticii veneau la școala catolică.⁴⁹ Dezmanić va cădea însă în dizgrația orașenilor care îi cer să plece în 1649⁵⁰. Rămânând din nou fără preot, comunitatea catolică din Caransebeș se adresează iezuiților de la Cluj-Mănăștur. Aceștia trimit aici pe preotul Szenttamasi Gergely pentru a vedea dacă nu este posibilă reîntoarcerea misiunii la Caransebeș.⁵¹ Din cauza greutăților pe care acesta le sesizează și a rezultatelor slabe, se întoarce la Cluj, spulberând astfel orice speranță de revenire a iezuiților în zonă. Informațiile care ne parvin asupra stabilimentului de la Caransebeș pentru perioada imediat următoare sunt datorate relațiilor lui Ioan Milley din anii 1648–1649. La trecerea lui pe acolo reședința din Caransebeș fusese preluată de către franciscanii bosnieci, însă stabilimentul era într-o avansată stare de degradare și inutilizabil. Milley spune că totuși, dacă ar fi trimis cineva ar putea relua activitatea, însă persoana respectivă ar trebui să

⁴⁶ Sebessi Ioannes, P. Transylvanus – n. 1600 – Caransebes, i. – 7.XI 1625 in Loeben, p. 20.II1639 in Caransebes, m. –3. I 1640, 1633–34-miss. Praef. –Albae Iuliae, 35 – miss. Monostoriense, 36–40 – miss. Sup. Caransebes. Ibid., 749.

⁴⁷ Gyergyay, Georgius, P. transylvanus – n. 1608 23 IV – i 1631 9 XI, Leobii – sac. 1640 7 IV Graecii – m. 1645 7VIII, Monostori; 1632 –Leobii nov. 33–35 Graecii stud. Phil. –36 – Jaurini praec. Gram. – 37–40 Graecii stud. Theol.- 41–42 Caransebes conf. –43–45 Monostori conc., conf. Ibid., 608.

⁴⁸ István György Tóth, ed., *Litterae Missionariorum de Hungaria et Transilvania*, vol. II (Roma-Budapest 2003, în continuare *Litterae*), 1312. Relatarea este datată 18 februarie 1643.

⁴⁹ Ibid., 1480: Tempore patrum Societatis florebant scholae et discentium multitudine et fructu nam non solum catholicorum sed etiam acatholicorum, calvinianorum et schismaticorum filiis refertum erat gymnasium... Dezmanić a încercat să restabilească reședința, să reconstruiască biserica și să reorganizeze școala.

⁵⁰ Molnár, “Jezsuita misszó,” 154.

⁵¹ Ibid., 155.

cunoască limba valahă: *Qui mittitur huc, valachice scire deberet.*⁵² Exact ceea ce solicitase Buitul. Prea târziu însă!

După predarea orașului turcilor de către Acațiu Barcsay, în 1658, misionarii franciscani se retrag în Transilvania împreună cu cea mai mare parte a nobililor din oraș⁵³ iar reședința catolică a căzut probabil în mâinile ocupanților. Un mai târziu se mai afla în oraș doar un singur franciscan, Anton Sulić.⁵⁴ Compania nu va mai putea să trimită misionari în acest spațiu până în secolul următor iar pentru Timișoara abia pacea de la Pasarowitz va crea cadrul necesar pentru revenirea părinților iezuiți⁵⁵ în regiune, care găsesc aici trei imobile care aparținuseră moscheii turcești și care mai puteau fi locuite doar pe sfert.

Prezența iezuiților marchează un episod delicat al vieții religioase din Caransebeș oferind concomitent posibilitatea înțelegerii unor fenomene legate de interacțiunea diverselor denominații creștine, a modului în care diversitatea a reușit să comunice și să coexiste. În același timp prezența iezuită lărgeste cunoașterea actuală asupra cadrului urban al Caransebeșului modern timpuriu precum și a elementului cultural în care comunitatea românească locală a fost implicată în zorii modernității.

**RELIGIOUS IMPRINTS AT THE UNSTABLE FRONTIERS:
GEORGE BUITUL AND THE TOWNS FROM
SOUTHERN TRANSYLVANIA (17TH CENTURY)**

Abstract

The aim of this study is to highlight a fragment of religious history at the southern border towns of the Principality of Transylvania. The arrival of the Jesuits in Caransebeș, although they had been banned, meant restoring the Catholic positions threatened by Reform. One of the most famous exponents of the Society of Jesus in this area was George Buitul, a Romanian missionary originating in Caransebeș. In his first report in early 1626, he provides information about the way he was received and about results of missionary effort conducted in urban centers in Banat. The coming years the Jesuit mission will increase, managing to recover the positions threatened by the Protestant impact. Buitul's death will have negative effects on the future development of the Company of Jesus in the southern border area of the Transylvanian Principality. After 1640 Jesuit mission in the Banat of Lugoj-Caransebeș has ceased its activity and its role was taken over by Bosnian Franciscans.

⁵² *MCRT*, XV, 490–492. Relațiile sunt datate noiembrie 1648 și respectiv octombrie 1649.

⁵³ *Litterae*, III, 2224.

⁵⁴ *Ibid.*, 2237.

⁵⁵ Koloman Juhász, "Jesuiten im Banat (1718–1773), Ein Beitrag zur kulturgeschichte des Temesvarer Banats," *Mittelungen Osterreichischen Staatsarchivs* (1958): 153–220.